Jazyk – nabitá zbraň

Třikrát vědomé i nevědomé klamy pronášené lidským hlasem

DWIGHT BOLINGER

(Pozn. red.: Tato ukázka z knihy D. Bolingera „Language, the Loaded Weapon" doplňuje článek Petra Zimy „Ekolingvistika", Vesmír 81, 45–47, 2002/1.)

Stigma, status a standard

Společenské skupiny, na jejichž mluvu se pohlíží svrchu, mohou být rozvrstveny všemi směry. Může jít kupříkladu o vertikální vrstvu mluvy homosexuálů či o slang teenagerů ze všech společenských tříd. Horizontální vrstvy zahrnují jak skupinu permanentně chudých, tak čerstvé imigranty včetně těch, kteří migrují z jedné části státu do druhé. Vyjmenujete-li předsudky, jež má ten který člověk vůči druhým lidem – Židům, Mexičanům, Indiánům, „suchozemským krysám" (nenámořníkům), farmářům, duchovenstvu, lidem z Oklahomy, rokovým umělcům atd. – získáte kritérium, které rozhoduje o tom, zda v něm určité formy mluvy vzbudí nedůvěru, popřípadě odpor, či zda se stanou terčem posměchu.

Negativní postoje zůstávají skryty tak dlouho, dokud je nevynese na povrch síla nějakého sociálního vření. V Americe je nejnápadnější případ černošské angličtiny (Black English). O žádné jiné stigmatizované formě mluvy se toho v celé historii tolik nenamluvilo a nenapsalo, žádná jiná forma nebyla tolik odsuzována ani obhajována. Zaslouží si naši pozornost, neboť jde o klasický případ jazykové diskriminace.

Zpočátku byly jazykové problémy černošských otroků vyvolávány záměrně. William Smith píše v knize *A New Voyage to Guinea* (Nová plavba do Guineje) z roku 1744, jak je nebezpečné, když jsou na lodích přepravováni zajatci, kteří hovoří všichni stejným jazykem – někdy se jim díky tomu dokonce podařilo přemoci posádku. Píše: „Nejbezpečnější je obchodovat s různými národy, které žijí na obou březích řeky. Pokud bude každý otrok z jiného rodu, pravděpodobnost úspěchu jejich vzpoury nebude o nic vyšší než pravděpodobnost dokončení babylonské věže." Je doloženo, že přinejmenším někteří z těchto národnostně smíšených domorodců spolu komunikovali pidžinizovanou angličtinou, která obsahovala prvky portugalštiny a afrických jazyků. Nejvýznamnějším přínosem tohoto pidžinu bylo ovšem dle jedné z teorií to, že poskytl základ pro běžně používanou kreolštinu Nového světa, která vlivem stále četnějších kontaktů s bílým obyvatelstvem přejímala stále více prvků z angličtiny – nejvíce jich přibývalo v jazyce černochů, kteří pracovali jako služebnictvo v domácnostech, méně pak v jazyce těch, kteří pracovali na polích. Ještě dnes existují izolované oblasti, kde se kreolština udržela; přežívá např. v nářečí gullah na odlehlých ostrovech patřících Georgii a Jižní Karolíně. Stopy, které by mohly pocházet z kreolštiny (ač to někteří odborníci popírají), můžeme nalézt v řeči Afroameričanů ze všech oblastí, zvláště pak u dětí, které je pochytí od jiných dětí. Ale ať už je jejich původ jakýkoli, postačují tyto stopy – ponejvíce výslovnostní, ale i gramatické povahy – k snadnému rozpoznání takzvané Black English, která se pak lehce stává terčem útoků. [...]

Nesoulad mezi dialekty ovšem netkví jen v jazykových formách, nýbrž také v tom, které formy komunikace považují jejich mluvčí v různých situacích za vhodné. Vezměme si například otázky. V průměrné bílé městské rodině se rodiče dětí s oblibou na ledacos vyptávají, černošské rodiny však bývají zdrženlivější: Mezi dětmi a dospělými není běžné klást otázky, neboť verbální komunikace mezi generacemi bývá minimální. Pokud *jsou* nějaké otázky kladeny, klade je obvykle matka, která potřebuje okamžitou informaci, neboť v hladkém chodu domácnosti cosi selhalo. Z tohoto důvodu si černošské děti přímé dotazování dospělých nezřídka spojují s hrozbou, že budou nařčeny z nějaké nepravosti.[1)]

1) Geneva Gay, Roger D. Abrahams, Does the Pot Melt, Boil, or Brew? Black Children and White Assessment Procedures, Journal of School Psychology 11, 331, 1973.

DWIGHT BOLINGER
*** 1907 Topeka (Kansas) – † 1992 Palo Alto (Kalifornie)**
Často a rád prý vyprávěl historku o tom, jak byl přiveden od praktické filologie k obecně chápané jazykovědě. Vyučoval totiž od mládí španělštinu a jednou si v rozhořčení nad poněkud natvrdlými žáky ulevil: „Jak je přesvědčit, aby se přestali divit zdánlivé podivnosti jazyka, který je pro ně nový? Vtip je v tom najít mezi jazyky paralely."

Jeho lingvistické práce se prakticky od doktorátu na Univerzitě ve Wisconsinu v r. 1936 vyznačují tím, že se nikdy neuzavíraly v nějaké klauzuře, ať by její hranice udával jazykový systém či systémy, anebo na druhé straně metodologická či teoretická pravidla nějaké uzavřené vědecké skupiny nebo školy. V tomto smyslu vytváří Bolingerovo dílo jeden z nejotevřenějších komplexů nejen v americké lingvistice, ale i v lingvistice světové. Vychází ze studia a výuky románských jazyků, je ovšem zaměřeno obecně. Hodně energie věnoval suprasegmentální fonetice a fonologii (tj. otázkám přízvuku, intonace, kvantity, pauz a tempa řeči). Jeho kniha *Intonace: vybrané čtení* vyšla r. 1977 a *O přízvuku* dokonce r. 1989. To vše mu poskytovalo výtečný odrazový můstek k nekonvenčním názorům i na jiné jevy jazykových struktur (*Frázové sloveso v angličtině,* 1972, *Význam a forma,* 1986) a na jazyk v nejširším rámci lidské komunikace vůbec. Po dlouhém působení na Univerzitě Jižní Karolíny se stal profesorem na prestižní Harvardově univerzitě (kde se velmi sblížil i s Einarem Haugenem). Jeho publikace *Aspekty jazyka* vydaná v New Yorku roku 1971 představuje jeden z nejoriginálnějších, na všechny strany otevřených úvodů do obecné jazykovědy. Metodologicky přijímá mnoho dobrého z řady škol (včetně škol evropských), ale správně o něm J. Ellis napsal, že si „vždy zachovával svoji nezávislost a často byl mezi prvními, kteří poukazovali na logické potíže běžně módních směrů".

Doplňme, že po odchodu z Harvardu do penze (1973) životem penzisty nežil, ale věnoval se naplno svému oboru a jeho nejširšímu kontextu. Do křesla předsedy Americké lingvistické společnosti usedl r. 1972, pak r. 1975 i do křesla předsedy Lingvistické asociace Kanady a Spojených států. Jeho ekolingvistická kniha esejů s varovným názvem „Jazyk – nabitá zbraň" vyšla r. 1980.

Petr Zima

GAČR
GRANTOVÁ AGENTURA ČR PŘEDSTAVUJE

Snížená míra verbální komunikace je vyvážena zvýšeným důrazem na neverbální projevy nebo tím, že se verbální a neverbální sféra více prolínají. Většina bílých Američanů a Britů nemá větší množství gestikulace ani komunikaci pomocí těla příliš v oblibě a nedokážou si tyto projevy odpovídajícím způsobem vyložit. Když černošské děti dávají v běžné smíšené třídě najevo svůj zájem, je jejich chování „vykládáno jako roztěkanost, nepozornost a někdy též jako projev nepřátelství“.[2] Černošské kultuře ovšem zdaleka není vlastní např. sedět po celé představení spořádaně v obecenstvu a v přiměřených intervalech konvenčním způsobem aplaudovat.

Black English je – pokud je možné něco tak složitého, jako jsou vyjadřovací prostředky kultury jakožto celku, vůbec hodnotit – po všech stránkách stejně kvalitním nástrojem komunikace jako kterýkoli jiný jazyk; má ovšem dvě vady: je odlišný a mluví jím černoši.

Druhým nejrozšířenějším stigmatizovaným americkým dialektem hned po *Black English* je takzvaná jihozápadní *Spanglish* (směs španělštiny a angličtiny), kterou mluví největší etnická skupina neanglického původu v zemi. Její uživatelé se nacházejí v jazykové zemi nikoho – jejich mluvou opovrhují jak mluvčí angličtiny, tak mluvčí španělštiny. Dominující, anglicky mluvící většina se povětšinou shoduje v názoru, že *Spanglish* je „nedbalou mluvou“ a její mluvčí nejsou dost inteligentní na to, aby se naučili správnému jazyku.

Spanglish se lidé přirozeně naučí stejně jako kterémukoli jinému jazyku – logickým procesem abdukce, dedukce a indukce mluvy, kterou slyší jako děti. Žádné dítě není jazyku přímo *vyučováno*, dospělí a starší děti ovšem při rozhovoru s ním instinktivně uzpůsobují svou mluvu do formy jakési hry: zpomalují ji, zvýrazňují intonaci, tvoří krátké věty a doplňují je širokou škálou gest a obličejových výrazů zasazených v kontextu. Mexikoamerické děti se v obou směrech, jak co se týče angličtiny, tak co se týče španělštiny, snaží co nejlépe uplatnit prostředky, které mají k dispozici. Jejich španělština je ovšem – v porovnání se španělštinou mluvčích, kteří žili ve španělsky mluvícím prostředí a měli tak výhodu kulturní kontinuity – plná hrubě nesprávných forem a jejich angličtina právě tak. Při bližším pohledu ovšem vykazuje každý z těchto jazyků (včetně oné směsice mezi nimi) tytéž organizační principy, které charakterizují lidskou jazykovou důmyslnost všude po celém světě.

To však nezabrání tomu, aby byla mluva Mexikoameričanů považována za méněcennou a její mluvčí za jazykově zanedbané, jak vyplývá z tzv. „deficitní teorie“. Podle ní jsou mexikoamerické děti hendikepované. Dítěti, které má vlivem svého španělského zázemí špatnou anglickou výslovnost, se tak dostane stejného druhu logopedické terapie jako dítěti, které má nějakým způsobem poškozená mluvidla. Ve své nejhrubší formě tato teorie dokonce shovívavě vykládá, že černošské dítě není schopno správně vyslovovat z toho důvodu, že má odulé rty. Další jazykové problémy bývají připisovány na vrub duševní zaostalosti a dítě – černošské, mexické, navažské či portugalské – tak skončí ve třídě pro mentálně retardované. To vše se přirozeně dělá pro neblahý osud těchto nešťastníků, aniž je chápána skutečná příčina jejich nepříznivé situace.

Moc a klam

Dne 10. května 1978 měla být v poušti u Yucca Flat v Nevadě na dně šachty o hloubce více než šest set metrů odpálena atomová bomba s krycím názvem Transom. Přípravy zdánlivě probíhaly tak, jak měly, a Ministerstvo energetiky oznámilo, že k explozi došlo přesně podle plánu, tedy v osm hodin ráno. Seizmografy na celém Západě ale vydaly docela jiné svědectví – žádné otřesy nezaznamenaly. Bomba byla falešná a Ministerstvo energetiky zcela bezostyšně lhalo.

K čemu ten modifikátor *bezostyšně*, je-li řeč o pusté *lži*? Modifikátor je tu proto, že se charakter lži mění podle toho, co je jejím účelem. Lži mohou být různě závažné, snadno, či naopak těžce odhalitelné, různou měrou jsou brány doslova a společnost je různým způsobem přijímá. V některých případech je lež považována za přípustnou a ze společenského hlediska oprávněnou, například tehdy, když se nepříjemné skutečnosti zatají člověku, který umírá. Lež bývá označována různými výrazy: *nevinná lež* je lež, která byla myšlena jen žertem a nemá nikomu ublížit, výraz *terminologická nepřesnost* má omluvit lež poslance, *balancování na hranici mezi pravdou a lží* charakterizuje výroky inzerenta, který se snaží „zvyšovat dramatický efekt“.[3] Člověk může lhát z pudu sebezáchovy, pro dobro někoho jiného, či třeba v zájmu státu…

Lež jako takovou tedy nelze šmahem zavrhnout. Je však důležité jí porozumět, abychom se proti ní mohli bránit, nechceme-li patřit k těm, kteří se nechávají oklamat.

Přijměme nyní co možná nejširší definici pravdy a lži, abychom se mohli věnovat jejich nejrůznějším odstínům a lokalizovat je na ose pravda-lež.

A má informace, které by se B mohly hodit. B se může A vyptávat, nebo mu je A může sám dobrovolně nabídnout. A je do té míry pravdomluvný, že B sdělí všechny informace, o kterých předpokládá, že je B chce znát, a sdělí mu je takovou formou a způsobem, o kterém se domnívá, že B vyhovuje. Naprostá pravdomluvnost je synonymem naprosté upřímnosti.

Nyní se ovšem dostáváme na rozcestí. Jedna odbočka vede k informacím o tom, co se v reálném světě stalo nebo se v něm právě děje. Druhá odbočka vede k záměrům mluvčího do *budoucnosti*. První odbočka se týká zpráv a oznámení, druhá je doménou slibů. V obou případech je možné lhát, ale u slibů nelze objektivně posoudit, zda jsou pravdivé či nikoli, jelikož záměry jsou záležitosti čistě soukromé. Slíbím-li věrnost králi Mbotovi II. a nemám přitom vůbec v úmyslu tento svůj slib splnit, tak samozřejmě

2) Geneva Gay, Roger D. Abrahams, s. 338.
3) Malcolm D. MacDougall, We Almost Made It. New York, Crown Publishers, 1977, s. 11.

GAČR GRANTOVÁ AGENTURA ČR PŘEDSTAVUJE

lžu, ale nikdo to nepozná. I když králi v budoucnosti věrnost zachovám, na tom, jestli jsem tehdy mluvil pravdu nebo ne, se tím nic nezmění. Lhářem mě nečiní, ani kdybych svůj slib věrnosti myslel v okamžiku vyslovení vážně, a později jej nedodržel. Slib je totiž především *předpovědí* budoucího jednání – jednání, které se vztahuje k událostem v budoucnosti. Když meteorolog předpoví, že bude hezky, a ono začne pršet, také není lhářem.

Ztotožňování pravdivosti sdělení s dodržováním slibů může být zčásti záměrné či přinejmenším tolerované, protože dodává slibům na závaznosti. Některé společenské záležitosti totiž vyžadují, aby bylo jednání členů společnosti pokud možno předem předpověditelné. Týká se to zvláště natolik závažných věcí, jako je splácení dluhů, dodržování zákonů či plnění smluvních závazků. Oba výše uvedené druhy výpovědí používají obdobnou terminologii – člověk *dává své slovo*, že jeho výroky odpovídají skutečnosti, právě tak jako je dává tehdy, když slibuje, že něco udělá; přísežné prohlášení i smlouvu *stvrzuje svým podpisem*; *přísahá*, že bude věrný i že bude mluvit pravdu. Přísaha je způsob, jak může společnost získat i od nedobrovolného svědka pravdivou výpověď. Zároveň svědčí o tom, jaké úsilí společnost vyvíjí, aby výroky, týkající se záměrů do budoucnosti, skutečně došly svého naplnění.

Záměry jsou koneckonců při posuzování pravdomluvnosti v jejím širokém vymezení faktorem rozhodujícím, a to jak ve sféře informací, tak v oblasti slibů. Jedině ten, kdo danou výpověď činí, skutečně ví, jestli je upřímný nebo ne. O *věrohodnosti* výpovědi mohou být sice i vnější důkazy – říká se tomu „objektivní pravda“ – avšak pouhý fakt, že tvrzení neodpovídá skutečnosti, ho ještě nečiní lživým, mluvčí se mohl doopravdy zmýlit.

Co je podstatou záměrů? Extrémním příkladem naprosté upřímnosti může být svědek, který nijak nezneužije formální chyby v otázce vyšetřovatele, přímo na ni poukáže a zároveň otázku patřičně zodpoví: „Ptáte se, zda jsem tam byl pátého června; myslel jste jistě šestého, že? Ano, toho dne jsem tam opravdu byl.“ Druhým extrémem je to, když se mluvčí snaží informace nejen zamlčet, ale dokonce prezentovat fakta opačně, než odpovídá skutečnosti, jako například v případě zmíněné bezostyšné lži o odpálení bomby u Yucca Flat.

Mezi těmito dvěma krajnostmi pak leží nejrůznější odstíny klamů, které lze rozdělit do dvou skupin – na klamy tezovité a netezovité. Netevizovité klamy vyvolávají sugestivní představy, pod jejichž vlivem pozorovatel či posluchač sám dospěje k mylným tezím. Na plakátu je kupříkladu zobrazen statný chlapík připomínající kovboje; kouří cigaretu a v pozadí za ním je vidět jezero, útes a hořící táborový oheň. Z toho plyne závěr: kouření cigaret člověku svědčí. Nebo jiný příklad: zubící se šestileté dítko přiběhne k mamince a volá: „Podívej, mami, nemám vůbec žádné kazy!“ To je důkazem – ať už verbálním či vizuálním – že se daný výrobek osvědčil, z čehož plyne pro posluchače či diváka závěr: „Co je dobré pro ně, bude dobré i pro mě.“

Tezovité klamy se opírají o berličku *doslovného výkladu*. Jde o *tvrzení*, která se tváří, jako by přesně odrážela realitu, ale ve skutečnosti ji v důsledku nějakého nevhodného jazykového spojení zkreslují – příkladem může být slovo, které má dva významy, či větná konstrukce, která vytváří zavádějící spojení. Lhář se tváří, že mluví doslova vzato nic než pravdu, popřípadě se doslovně drží svých instrukcí. Představme si například, že nějaký státní úřad protiprávně shromažďoval a uchovával informace o občanech. Dojde k soudnímu procesu a soud úřadu nařídí, aby všechny příslušné *dokumenty* zničil. A úřad je skutečně zničí – ovšem až poté, co si pořídil kopie pro budoucí použití. Klam je založen na tom, že abstraktní substantivum *dokumenty* lze vyložit rovněž jako substantivum konkrétní. Soudce měl na mysli dokumenty v jejich abstraktním významu: měly být zničeny veškeré záznamy; úřad poslechl, ale zničil dokumenty konkrétní [tedy kupříkladu konkrétní papíry; pozn. překl.].

Schovávání za doslovný výklad je formou obrany, kterou si osvojují již děti, jakmile si začínají uvědomovat významy slov. Toto jednání je s nejvyšší pravděpodobností součástí procesu, v rámci nějž se dítě učí, kam až může význam jednotlivých slov sahat. Dítěti bylo například řečeno, *aby na dvoře nevykopávalo jámy*. Co tedy udělá? Začne kopat na místě, kde již před ním jámu vyhloubil jeho kamarád a zase ji zasypal. Vtom přijde dospělý a začne mu za to spílat. Dítě se však brání: „Ale paní C., vždyť já jsem žádnou jámu nevykopal, jenom jsem vyčistil tu, která tady už byla.“ Čím je vlastně definována *jáma*? Když může být sklenice plná vody, proč by nemohla být jáma plná hlíny?

Doslovný výklad funguje jako pojistka také v komerční inzerci a na etiketách výrobků.

(Například:) Ve Spojených státech se prodávají různé druhy cukru – jeden z nich je označován jako *brown sugar* (doslova hnědý cukr = cukr surový). Všechny balíčky, jež jsou označeny touto nálepkou, obsahují cukr, který má hnědou barvu. Je to tedy hnědý cukr – asi tak jako když se lední medvěd nabarvený na hnědo nazývá medvěd hnědý. Jenže všechny významné anglické slovníky – s výjimkou jediného – uvádějí ve shodě se slovníkem Oxfordským, že *brown sugar* je „cukr surový nebo jen částečně rafinovaný“ – tedy význam, který se velmi blíží obecnému chápání pojmu *brown sugar*, díky němuž mnozí lidé tento druh cukru kupují jakožto zdravější. Ta jedna jediná výjimka mezi slovníky nám však dává klíč k tomu, co se s tímto pojmem vlastně stalo: „*Brown sugar* je jemný cukr, jehož krystalky jsou pokryty tenkou vrstvou rafinovaného tmavého sirupu, která mu dodává barvu, vlhkost a zvláštní aroma“ (Merriam-Webster Third New International). Místo cukru surového anebo jen částečně rafinovaného je to tedy vlastně cukr rafinovaný na druhou: jde o rafinovaný cukr s přídavkem rafinovaného sirupu. Websterovu definici označují lexikografové termínem „definice zkonstruovaná“ – to je definice, která místo aby vyjadřovala, jak se od slovníků obecně očekává, co má většina lidí na mysli, když toto slovo používá, přejímá popis produktu udaný výrobcem. Cukrovar to má tudíž pojištěné hned ze dvou stran – hnědý znamená, že má hnědou barvu, a pokud se vám to nelíbí, podívejte se do Webstera, ten říká, že *brown sugar* je právě to, co vyrábíme my.

Reklama dokáže udělat z hodinek klenot, z automobilu symbol prestiže a z bažiny plné komárů tropický ráj. Všechny její eufemizmy září jasnými barvami. Jiné obory lidské činnosti se nesnaží pomocí eufemizmů upoutat pozornost, nýbrž chtějí naopak něco zatajit. Účelem eufemizmů zde není monotónní či nepříjemnou realitu přikrášlovat, nýbrž ji odsunout do pozadí tak, aby pokud možno neškodila.

Svým dobře promyšleným nevinně se tvářícím slovníkem je proslulá armáda. *Bombovému útoku* se přezdívá *mise* (ač se dosud nikdo neopovážil nazvat útočníky *misionáři*). Namísto *mrtvoly* se říká *oběti neštěs-*

tí, popřípadě *ztráty*. Exploze nemá *sílu*, nýbrž *účinek*. Armáda se musí v tomto směru obzvlášť činit, jelikož toho má k zastírání tolik. Ostatní instituce si ovšem počínají obdobně. U policie nemají žádné *špicly*, nýbrž výhradně *informátory*. Pojišťovny sjednávají *životní pojištění*, nikoli *pojištění smrtelné* (*úraz* zní již o něco lépe než *smrt*, *pojištění pro přežití* jsme tudíž ušetřeni).

Většina novin nenazývala střelbu na Státní univerzitě v Kentu r. 1970 *zločinem*; všeobecně rozšířeným eufemizmem pro označení této události se stalo slovo *tragédie*, což ovšem naznačuje, že na tom nikdo nemá vinu.

Narýsovat přesnou dělicí čáru mezi eufemizmem a mystifikací je velmi obtížné.

Soupeřící metafory a umělé utváření reality

Vlády ovládají své poddané – *výraz poddaní* je v tomto kontextu vhodnější než výraz *občané* – tím, že utvářejí jejich realitu. Některé metafory jsou uznávány, jiné naopak cíleně přehlíženy. Jedinci je bráněno, aby si svou realitu utvářel sám, a to nejen indoktrinací, nýbrž také záměrným omezováním jeho informovanosti, které se vyskytuje ve dvou různých formách; první z nich je radikální, druhá sice umírněnější, avšak stejně účinná. Tou první je cenzura. Když se některá informace zatají, jednotlivec si tuto část reality nemůže zařadit; některé střípky celkového obrazu mu chybějí, nemůže je s ničím porovnat, nemůže si o dané věci vytvořit náležitou představu.

Cenzurovány mohou být jak aktuální informace, tak knihy staršího data, které obsahují podvratné myšlenky, cenzurováni mohou být i protestující či kritizující jedinci. Ve většině západních průmyslových společností se toku informací oficiálně nebrání vůbec anebo jen málo. Významnou roli zde hraje naopak druhá forma omezování informovanosti, kterou bychom mohli přirovnat k zakódovávání zpráv, tak jak to dělají profesionální kódovači. Chceme-li zabránit tomu, aby bylo zprávě porozuměno, nemusíme ji nutně zašifrovávat podle tajného kódu; úplně postačí, když ji rozsekáme na kousky menší než slovo, a pak tyto zlomky důkladně promícháme – po přenosu je příslušný stroj zase poskládá dohromady. Případný tajný posluchač by zprávě nerozuměl. Většina zveřejňovaných informací se k nám dostává ve fragmentální podobě... Třetí způsob ovládání jednotlivcova mínění je již zcela konspirativní. Když se totiž do tohoto shluku informačních útržků vloží jeden nebo dva další, které vypadají, že k těm původním patří, ale není tomu tak, skládačku se možná už nikdy nepodaří sestavit. Takto vznikají různé fámy. Připusťme, že kritikové Warrenovy komise mají pravdu a že se John F. Kennedy skutečně stal obětí spiknutí. Kdyby tito spiklenci měli důvod k obavám, že se kolem nich stahuje policejní síť, jedním z nejjistějších způsobů jak z ní uniknout by bylo pustit do oběhu takovou teorii, která by sice vyjadřovala s postupem kritiků souhlas, ale uváděla by falešné stopy. V případech, kdy jsou správná vodítka sama nejistá, jsou totiž takřka k nerozeznání od vodítek falešných.

Jazyková ekologie

Ještě před padesáti lety jste se mohli klidně napít z potoka. A v každé temné škvíře mezi kameny pod jeho hladinou se skrýval rak, který by na vás, kdybyste ho v jeho skrýši odhalili, vypoulil oči a honem by se běžel schovat do jiné. Platany shazovaly listí až v pozdním podzimu a pramen poblíž cesty poskytoval poutníkům i v půli srpna čistou chladnou vodu.

Dnes už na raky ani na platany téměř nenarazíte a na ostnatém drátu čouhajícím z vody poblíž křižovatky neustále vlaje chomáč vodních řas. Korytem potoka protéká kalná břečka, která je v místě soutoku s řekou temně hnědá. Vodní nádrže jsou již několik desítek let zamořeny fosfáty a dusíkatými hnojivy z farem ležících výše proti proudu.

Znečištění se šíří všemi možnými proudy – vodními, vzdušnými, světelnými, zvukovými i jazykovými. Některé pláže se oficiálně stávají nebezpečnými místy, lidé jsou varováni, aby kvůli smogu raději nevycházeli z domu, hvězdář prodává dalekohled, protože kvůli městskému osvětlení nic nevidí, obyvatelé postižené čtvrti se brání proti zřízení nového letiště. Co vůbec lze za této situace udělat se zanesenými komunikačními kanály?

Všude kolem nás se to hemží různými vědomými i nevědomými klamy, které jsou nevyhnutelnou součástí každé promluvy pronesené lidským hlasem. Mějte se proto na pozoru. Proti klamům lze sice vydávat různé zákony, ty se však vždy dají obejít, a čím explicitněji budou zákony formulovány, tím rafinovanější budou kličky těch, kteří je budou obcházet.

Nestačí si uvědomit, že komunikační kanály jsou zanesené, je třeba usilovat o jejich pročištění. Informovanost o stavu kanálu, jímž ke mně proudí informace, je pouze pasivní obranou na jeho konci. Jestliže je sdělovaná informace v konečném důsledku spíše šumem než skutečným sdělením, je nutné věnovat větší pozornost jejímu přenosu. Především je nezbytné odstranit vliv mocných soukromých zájmů, které ovládají jednosměrné komunikační kanály – totiž tisk, rozhlas a televizi. To je vskutku nelehký úkol, neboť jsou to soukromé společnosti, kterým jde – podobně jako těm, kdo si v jejich médiích objednávají inzerci – o zisk, jehož koncentrací jejich moc dále roste.

Chcete-li proniknout do médií, je především nezbytné mít k dispozici značný finanční obnos. [...] V roce 1978 vynaložily americké tabákové společnosti „téměř 6 milionů dolarů na mohutnou kampaň“, zaměřenou proti kalifornským snahám omezit kouření ve veřejných místnostech. „Šlo o nejdražší politickou kampaň v kalifornské historii“,[4] do níž tabákové společnosti investovaly desetkrát více prostředků než jejich protivníci, a nakonec svého cíle dosáhly. Získaly na svou stranu 54 procent voličských hlasů, což je výsledek natolik těsný, že pravděpodobně rozhodla právě tato placená propaganda.

[...] aby jazyk mohl sloužit toku informací tak, jak by měl, je třeba bez zábran hovořit o něm samém. Soudy, úřady, podniky i inzerenti musejí nést odpovědnost nejen za to, co dělají, ale i za to, co a jak říkají. Jazyk není ničím svrchovaným panstvím. Na takové věci, jako je zneužívání pasiva, skryté presupozice[5] či sémantické sítě, které byly nastraženy, aby se do nich chytila nějaká nebohá rybka, je naopak třeba bez okolků poukazovat. Vyjadřovat se k jazykové poctivosti veřejně činných osob by mělo být stejně přirozené jako vyjadřovat se k jejich poctivosti finanční – v obou případech totiž manipulují se symbolickými systémy, které jsou obecným vlastnictvím. □

/Z knihy D. Bolingera „Language, the Loaded Weapon“, Longmann 1980, přeložila Lenka Weinbergerová./

4) AP, Palo Alto, California Times, 8. 11. 1978, s. 1.

5) Presupozice je to, co se při výpovědním použití věty musí předem považovat za platné, má-li jí být použito smysluplně.